

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 17.022.1:37.013.42:2-77

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14026866>

**Психолого-педагогічні особливості професійної діяльності
священнослужителя**

Чорненко Андрій Володимирович

кандидат наук з богослов'я, доцент, декан факультету богословських і гуманітарних наук, доцент кафедри богослов'я, ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого», м. Івано-Франківськ, вул. Софрона Мудрого 22, <https://orcid.org/0000-0002-9219-525X>

Анотація. Стаття присвячена аналізу психолого-педагогічних особливостей професійної діяльності священнослужителя, що є важливою складовою його духовної та соціальної місії. У роботі досліджено психологічні характеристики особистості священнослужителя, які відіграють ключову роль у його професійній діяльності. Серед основних рис виділено високу емоційну стійкість, що допомагає священнослужителю підтримувати внутрішню рівновагу в умовах постійного духовного навантаження та роботи з різними категоріями людей. Важливу роль також відіграє емпатія – здатність розуміти та відчувати емоційний стан парафіян, що сприяє налагодженню довірливих стосунків і створенню атмосфери взаєморозуміння та підтримки.

У статті також підкреслюється важливість розвинених комунікативних навичок священнослужителя, які є основою ефективного міжособистісного спілкування, особливо під час проведення богослужінь, церковних обрядів та індивідуальних духовних бесід. Вміння доступно й переконливо викладати

релігійні догми та моральні норми є невід'ємною частиною його педагогічної діяльності. Досліджено також аспекти морально-етичного виховання, яке здійснює священнослужитель серед парафіян через навчання духовним цінностям, залучення до церковної громади та підтримку в процесі особистого духовного розвитку.

У статті аналізуються методи та підходи, які священнослужитель застосовує в педагогічній діяльності, зокрема індивідуальний підхід до різних категорій парафіян, особливості виховної роботи з дітьми, молоддю, а також дорослими. Значна увага приділяється викликам, з якими стикається священнослужитель у сучасному суспільстві, серед яких підвищення духовної та моральної кризи, зміна ціннісних орієнтацій і проблеми соціальної адаптації парафіян. Підкреслюється важливість постійного професійного розвитку священнослужителя, що включає як вдосконалення теологічних знань, так і оволодіння новими педагогічними технологіями для ефективної взаємодії з різними групами людей.

У висновках статті йдеться про необхідність інтеграції психолого-педагогічних знань у підготовку священнослужителів, що дозволить їм краще виконувати духовну місію, сприяти соціальній стабільності та моральному вихованню в суспільстві.

При написанні роботи були використані методи аналізу літератури, що дозволили систематизувати наявні дослідження у сфері психолого-педагогічної діяльності священнослужителя. Додатково застосовувався метод спостереження для оцінки реальної практики священнослужителів у взаємодії з парафіянами.

Ключові слова. священнослужитель, психолого-педагогічні особливості, емоційна стійкість, духовне наставництво, комунікативні навички, моральне виховання, парафіяни.

Psychological and pedagogical features of the professional activity of the priest

Chornenko Andriy Volodymyrovych

candidate of sciences in theology, associate professor, dean of the Faculty of Theology and Humanities, associate professor of the theology department, PZVO «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan the Terrible», Ivano-Frankivsk, st. 22 Sofron Mudry, <https://orcid.org/0000-0002-9219-525X>

Прийнято: 19.10.2024 | Опубліковано: 29.10.2024

Abstract. The article is devoted to the analysis of the psychological and pedagogical features of the professional activity of a clergyman, which is an important part of his spiritual and social mission. The paper examines the psychological characteristics of the clergyman's personality, which play a key role in his professional activity. Among the main traits, high emotional resilience is highlighted, helping the clergyman maintain inner balance in the face of constant spiritual workload and interaction with various categories of people. Empathy also plays a significant role — the ability to understand and feel the emotional state of parishioners, which helps build trusting relationships and create an atmosphere of mutual understanding and support.

The article also emphasizes the importance of the clergyman's developed communication skills, which are fundamental for effective interpersonal communication, especially during worship services, church rituals, and individual spiritual conversations. The ability to convey religious doctrines and moral norms clearly and persuasively is an integral part of his pedagogical activity. The article also explores aspects of moral and ethical education, which the clergyman imparts to

parishioners through teaching spiritual values, involving them in the church community, and supporting their personal spiritual development.

The article analyzes the methods and approaches used by the clergyman in pedagogical activities, including an individual approach to different categories of parishioners, and the peculiarities of educational work with children, youth, and adults. Significant attention is paid to the challenges faced by clergymen in modern society, including the rise of spiritual and moral crises, shifts in value orientations, and problems with the social adaptation of parishioners. The importance of the clergyman's continuous professional development is emphasized, which includes both the improvement of theological knowledge and mastering new pedagogical technologies for effective interaction with different groups of people.

The article concludes by emphasizing the need for integrating psychological and pedagogical knowledge into the training of clergymen, enabling them to better fulfill their spiritual mission, promote social stability, and provide moral education within society.

When writing the work, the methods of literature analysis were used, which made it possible to systematize existing research in the field of psychological and pedagogical activity of the clergy. In addition, the observation method was used to assess the real practice of clergy in interaction with parishioners.

Keywords. clergyman, psychological and pedagogical features, emotional resilience, spiritual guidance, communication skills, moral education, parishioners.

Постановка проблеми. Професійна діяльність священнослужителя є багатогранною та складною, адже включає не лише виконання релігійних обрядів, а й виховання моральних цінностей, підтримку духовного розвитку парафіян та надання психологічної допомоги. Сучасне суспільство стикається з численними соціальними, духовними та моральними викликами, що призводять

до змін у світогляді людей, зростання духовної кризи та відчуження від традиційних моральних орієнтирів. В умовах цих змін священнослужитель стає не лише духовним лідером, а й важливим психологічним та соціальним наставником. Однак для ефективного виконання цих завдань священнослужителю необхідно володіти не лише теологічними знаннями, але й розвиненими психолого-педагогічними навичками, що допоможуть йому працювати з різними групами людей: дітьми, молоддю, дорослими та літніми парафіянами. Психологічні аспекти, такі як емоційна стійкість, емпатія та комунікативні здібності, є критично важливими для побудови довірливих стосунків з парафіянами та надання їм необхідної підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням психолого-педагогічної діяльності священнослужителя займалися низка відомих науковців, які зробили значний внесок у дослідження цієї тематики. Зокрема, Данилюк Л. [2] та Коструба Н. [8] розглядали психологічні аспекти діяльності та розвитку особистості в освітньому та духовному контекстах. Лужанін В. [10] досліджував питання духовного досвіду та його впливу на психологічний стан людини, що є важливим для розуміння внутрішнього світу священнослужителів і їхньої роботи з парафіянами. Пасько І. [12] та Супрун М. [14] акцентували увагу на морально-етичному та педагогічному аспектах діяльності священнослужителя, підкреслюючи важливість виховання духовних цінностей у суспільстві. Чміль Н. [15] досліджувала роль емоційної стійкості та комунікативних навичок у професійній діяльності священнослужителів, наголошуючи на необхідності інтеграції психолого-педагогічних знань у підготовку духовних лідерів для ефективної роботи з різними категоріями парафіян.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні дослідження духовної діяльності священнослужителів, психолого-педагогічні аспекти їхньої професії залишаються недостатньо вивченими, що

відкриває перспективи для подальшого наукового дослідження. Зокрема, дане дослідження зосередиться на розвитку комунікативних навичок, що є критично важливими для успішної взаємодії священнослужителя з різними віковими та соціальними групами. Окрім того, важливим внеском стане вивчення емоційної стійкості, яка є ключовою в умовах постійного емоційного навантаження та стресових ситуацій, характерних для їхньої роботи. Також увага приділятиметься інтеграції психологічних знань у навчальний процес майбутніх священнослужителів, що дозволить розробити ефективні педагогічні підходи для підтримки парафіян у період моральної кризи, спричиненої сучасними соціальними викликами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження психолого-педагогічних особливостей професійної діяльності священнослужителя.

Цілі:

- Визначити ключові психологічні характеристики священнослужителя, необхідні для його ефективної роботи з парафіянами.
- Проаналізувати педагогічні методи та підходи, які використовуються священнослужителями в процесі духовного наставництва.
- Оцінити роль психолого-педагогічної підготовки в підвищенні ефективності професійної діяльності священнослужителя в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб краще зрозуміти результати професійного розвитку студентів-богословів у духовних навчальних закладах, які покликані забезпечити повноцінне виконання їхньої професійної діяльності, необхідно провести психологічний аналіз роботи священнослужителя. Однак перед цим варто звернути увагу на деякі особливості богословської освіти. Богослов, або теолог, є фахівцем у сфері теології, який займається вивченням історії релігії, релігійної культурної спадщини (релігійні

тексти, мистецтво, дослідження та освіта), форм релігійного життя, церковного права, а також досліджує історичні й сучасні взаємини між різними релігійними напрямками та організаціями [1, с. 292].

Професійна діяльність священнослужителя є комплексним та багатогранним процесом, що охоплює не лише релігійні функції, а й соціальні, психологічні та педагогічні аспекти. Священнослужителі виконують роль посередників між людьми та Богом, що вимагає від них глибокого розуміння духовних потреб парафіян і здатності забезпечувати їхню духовну підтримку та виховання. Відзначимо, що діяльність священнослужителя не обмежується лише проведенням релігійних обрядів, таких як богослужіння, хрещення, вінчання чи поховання. Важливою частиною їх роботи є також психологічна підтримка та консультивання парафіян. Священнослужителі часто стають першим джерелом допомоги для людей, які стикаються з життєвими труднощами, такими як втрата близьких, фінансові труднощі або проблеми у стосунках. У цих випадках священнослужителі здійснюють роль емоційних супроводжувачів, допомагаючи людям справлятися з їхніми переживаннями та моральними дилемами. У зв'язку з цим, психолого-педагогічні особливості діяльності священнослужителів набувають особливої ваги. Це передбачає не лише наявність релігійних знань, але й розуміння психологічних аспектів людської поведінки. Священнослужителі повинні мати навички активного слухання, емпатії, а також уміння ставити запитання, які стимулюють саморефлексію у парафіян. Таким чином, вони сприяють розвитку особистісного зростання та моральної зрілості своїх підопічних [4, с. 80].

Однією з ключових рис, що характеризують священнослужителя, є висока емоційна стійкість. Ця характеристика є важливою складовою професійної діяльності священнослужителя, оскільки вона дозволяє підтримувати внутрішню рівновагу в умовах постійного духовного навантаження. Висока

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ: НАУКОВІ ЗАПИСКИ

емоційна стійкість означає здатність особи ефективно справлятися з емоційним стресом, зберігаючи при цьому спокій, самовладання та впевненість у своїх діях і рішеннях. Священнослужителі часто стикаються зі стресовими ситуаціями, пов'язаними з переживаннями парафіян, що можуть включати втрати, хвороби, розлучення, фінансові труднощі та інші життєві труднощі. У таких випадках священнослужитель виконує роль не лише духовного провідника, а й емоційної опори для своїх парафіян. Це передбачає необхідність уміти справлятися з емоційним навантаженням, яке виникає внаслідок роботи з людьми, які переживають кризові ситуації. Здатність священнослужителя зберігати спокій і впевненість у складних обставинах є критично важливою для успішного виконання їхніх обов'язків. Емоційна стійкість допомагає священнослужителям не лише підтримувати власний психологічний стан, але й забезпечувати якісну підтримку парафіян. Вона дозволяє їм бути більш ефективними в комунікації, створюючи атмосферу довіри та підтримки. У такій атмосфері парафіяни відчують себе в безпеці, що сприяє їхньому відкриттю та готовності ділитися своїми переживаннями.

Емпатія, або здатність співпереживати та розуміти емоційний стан інших людей, є однією з ключових характеристик, що визначають ефективність священнослужителя в його професійній діяльності. Ця якість відіграє важливу роль у налагодженні довірливих стосунків із парафіянами, оскільки вона сприяє створенню атмосфери взаєморозуміння, підтримки та прийняття. Взаємодія священнослужителя з парафіянами часто відбувається в контексті їхніх емоційних переживань, таких як горе, тривога, радість або страх. У таких ситуаціях здатність священнослужителя розуміти та відчувати емоції інших стає критично важливою для забезпечення адекватної підтримки. Священнослужителі, які проявляють емпатію, здатні не лише розуміти емоційний стан своїх парафіян, але й реагувати на нього відповідним чином. Це

передбачає активне слухання, уважність до невербальних сигналів і вміння ставити запитання, які стимулюють відкритість та довіру. Таким чином, емпатія дозволяє священнослужителям створити безпечне середовище, в якому парафіяни можуть вільно ділитися своїми переживаннями і отримувати необхідну духовну підтримку. Це, своєю чергою, підвищує ефективність духовного консультування та підтримки, адже парафіяни відчують, що їхні проблеми і переживання справді важливі та враховуються [14, с. 89].

Комунікативні навички є однією з ключових складових психолого-педагогічної діяльності священнослужителя, що визначає його ефективність у взаємодії з парафіянами. У процесі проведення богослужінь, релігійних обрядів та індивідуальних духовних бесід священнослужитель має вміти доступно і переконливо викладати релігійні догми, моральні норми та цінності. Це передбачає не лише усне спілкування, але й вміння адаптувати своє повідомлення до аудиторії, враховуючи їхній вік, рівень освіти, культурний контекст та психологічний стан. Здатність до чіткої і зрозумілої комунікації дозволяє священнослужителям бути більш ефективними у передачі важливих духовних і моральних концепцій. Ефективне спілкування також має суттєвий вплив на формування світогляду парафіян. Правильно сформульоване послання може значно підвищити їхню обізнаність про релігійні цінності і моральні норми, а також спонукати до їх практичного застосування в повсякденному житті. У цьому контексті священнослужитель виступає не лише як носій релігійних знань, а і як педагог, що впливає на розвиток етичного світогляду своїх парафіян. Таким чином, комунікативні навички стають основою для успішної передачі знань, формуючи духовні цінності та сприяючи моральному розвитку особистості [15, с. 232].

Виховна діяльність священнослужителя є важливим компонентом соціальної та духовної структури громади, охоплюючи широкий спектр аспектів,

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ: НАУКОВІ ЗАПИСКИ

пов'язаних із морально-етичним вихованням парафіян. Священнослужителі, як представники релігійної інституції, виконують роль наставників, що покладає на них відповідальність за навчання духовним цінностям, формування етичних норм та заохочення парафіян до активної участі в церковному житті. Це передбачає не лише проведення проповідей, які мають на меті донесення основних принципів віри та моральності, але й організацію різноманітних заходів, таких як лекції, семінари, духовні практики та благодійні акції, що сприяють розвитку громади. Залучення парафіян до активної участі в церковному житті є важливим аспектом виховної діяльності священнослужителя. Такі заходи, як спільні молитви, катехизації, освітні програми та волонтерські ініціативи, створюють умови для формування глибоких зв'язків між членами громади, що, в свою чергу, сприяє розвитку почуття спільності та відповідальності за колективні цінності. Участь у таких заходах допомагає парафіянам усвідомлювати значення релігійних принципів у їхньому житті та розвивати духовні навички, які сприяють їхньому моральному зростанню.

У рамках педагогічної діяльності священнослужителя застосування індивідуального підходу до різних категорій парафіян є важливим аспектом, оскільки кожен член громади має свої унікальні потреби, питання та проблеми. Священнослужитель, виконуючи роль духовного наставника, повинен адаптувати свої методи та форми роботи залежно від конкретних обставин кожного парафіянина. Цей підхід передбачає уважне вислуховування та аналіз індивідуальних запитів, що дозволяє священнослужителю зрозуміти особливості кожного парафіянина, його внутрішні переживання, а також контекстуальні фактори, які можуть впливати на його духовний розвиток. Індивідуалізація роботи священнослужителя є надзвичайно важливою, оскільки різні категорії парафіян можуть мати різний рівень освіти, соціальний статус, вік та життєвий

досвід. Наприклад, молодь може потребувати специфічного підходу в навчанні релігійних цінностей, в той час, як літні люди можуть шукати підтримки в процесі адаптації до змін у житті, пов'язаних зі старінням. Священнослужитель повинен враховувати ці особливості під час проведення богослужінь, бесід або організації заходів, спрямованих на підвищення духовної освіти. Це вимагає від нього не лише професійних знань, але й соціально-психологічних навичок, які допоможуть налагодити контакт з різними групами населення [16, с. 294].

Сучасні священнослужителі стикаються з численними викликами, пов'язаними з моральною кризою та зміною ціннісних орієнтацій у суспільстві. В умовах зростання індивідуалізму, зниження рівня колективних моральних цінностей і традиційних соціальних структур священнослужителі повинні знайти ефективні способи, щоб адаптувати свою діяльність до нових реалій. Це передбачає глибоке розуміння проблем, з якими стикаються парафіяни, таких як ізоляція, депресія, соціальна адаптація та пошук сенсу життя. Для священнослужителів важливо не тільки підтримувати традиційні моральні цінності, але й адаптувати їх до сучасного контексту, аби бути релевантними і корисними для своїх парафіян. Однією з ключових складових успішної діяльності священнослужителя в умовах соціальних змін є постійне навчання та розвиток професійних навичок. Це включає не лише поглиблення теологічних знань, а й оволодіння сучасними педагогічними технологіями, які дозволяють ефективно взаємодіяти з різними соціальними групами. Використання інноваційних методів навчання, таких як інтерактивні лекції, семінари та тренінги, сприяє кращому засвоєнню матеріалу парафіянами та створює умови для активної участі громади в релігійному житті. Застосування новітніх технологій у навчанні також дозволяє священнослужителям бути в курсі сучасних соціальних трендів та адаптувати свою діяльність відповідно до них.

Крім того, важливими елементами професійного розвитку священнослужителя є участь у семінарах, курсах підвищення кваліфікації та обмін досвідом з колегами. Ці заходи не лише сприяють підвищенню рівня знань і навичок, а й забезпечують платформу для обговорення актуальних питань, з якими стикаються священнослужителі в процесі своєї діяльності. Обмін досвідом з іншими представниками релігійних організацій дозволяє запозичувати успішні практики та адаптувати їх до специфіки своєї громади. У підсумку, професійний розвиток священнослужителя є невід'ємною частиною їхньої діяльності, що сприяє ефективнішому виконанню обов'язків у складних умовах моральної та соціальної трансформації суспільства [8, с. 32].

Священнослужителі повинні володіти різноманітними методами, які сприяють розвитку та підтримці духовного потенціалу своїх парафіян. Сучасний контекст вимагає від них не лише проведення традиційних релігійних обрядів, але й активного включення у життя громади через інноваційні підходи до духовного виховання. Проведення психологічних тренінгів є одним із таких методів, що дозволяє парафіянам усвідомити власні емоційні переживання, знайти шляхи їхнього подолання та покращити психоемоційний стан. Ці тренінги можуть охоплювати теми, пов'язані з управлінням стресом, комунікацією, розвитком самоусвідомлення та особистісного зростання. Вони створюють середовище, де люди можуть відкрито ділитися своїми переживаннями і отримувати підтримку.

Духовні практики, такі як медитація, молитва, або заняття духовними дисциплінами, також є важливими компонентами у підтримці духовного потенціалу парафіян. Ці практики допомагають не лише у зміцненні віри, але й у розвитку внутрішньої гармонії, що є важливим аспектом психічного здоров'я. Організація груп що підтримують осіб, які переживають важкі часи, є ще одним методом, який сприяє зміцненню громади. Такі групи створюють простір для

спілкування, обміну досвідом та емоційної підтримки, що в свою чергу допомагає учасникам знайти нові рішення своїх проблем і підвищити якість життя [10, с. 102].

Необхідність інтеграції психолого-педагогічних знань у підготовку священнослужителів стає все більш очевидною. Сучасні виклики, з якими стикається суспільство, вимагають від священнослужителів не лише знання традиційних релігійних аспектів, але й уміння застосовувати психологічні та педагогічні методи для покращення соціальної стабільності та морального виховання у суспільстві. Використання наукових підходів у роботі священнослужителя дозволяє їм більш ефективно виконувати свою місію, адже наявність системного підходу до духовного виховання забезпечує глибше розуміння потреб громади та підвищує чутливість до запитів парафіян. Це, в свою чергу, сприяє формуванню довірливих стосунків та взаєморозуміння, що є основою для створення підтримуючого та гармонійного середовища в межах релігійної громади [15, с. 233].

Психолого-педагогічні особливості професійної діяльності священнослужителя становлять важливий аспект, який потребує системного дослідження та аналізу. Вивчення цих особливостей є необхідним для розуміння специфіки священничого служіння, яке, з одного боку, включає релігійну практику та обряди, а з іншого – активну взаємодію з людьми, що передбачає певний рівень емоційної та психологічної чутливості. На сьогодні, у зв'язку зі змінами в соціокультурному контексті, зростає потреба в осмисленні ролі священнослужителя як не лише духовного, але й соціального наставника, що підкреслює важливість психологічного аспекту їхньої діяльності.

Розуміння психолого-педагогічних особливостей діяльності священнослужителів має численні переваги, серед яких – підвищення ефективності їхньої роботи. Коли священнослужителі усвідомлюють важливість

емоційної підтримки, активного слухання та індивідуального підходу до парафіян, це може позитивно вплинути на їхнє служіння. Вони здатні надавати більш адекватну допомогу тим, хто звертається до них за порадою або підтримкою. Зокрема, це може проявлятися у здатності священнослужителів ідентифікувати та враховувати різноманітні емоційні та психологічні потреби парафіян, що сприяє ефективному вирішенню конфліктів і підтримці психоемоційного добробуту громади [16, с. 295].

Крім того, дослідження в цій сфері сприяє загальному духовному розвитку суспільства. Священнослужителі, які активно використовують психолого-педагогічні знання, стають агентами змін, здатними впливати на моральні цінності та соціальну єдність. Вони можуть бути ключовими фігурами у вихованні нових поколінь, формуючи в них високі етичні стандарти та почуття відповідальності перед суспільством. Залучення парафіян до активного церковного життя, а також організація освітніх заходів на основі принципів морального виховання можуть сприяти зміцненню зв'язків між людьми, формуючи колективну ідентичність громади.

Таким чином, психолого-педагогічні особливості професійної діяльності священнослужителя не лише впливають на якість їхньої роботи, але й мають потенціал для позитивних змін у суспільстві. Дослідження цих аспектів може слугувати основою для вдосконалення навчальних програм у підготовці священнослужителів, що, своєю чергою, матиме на меті покращення якості духовного служіння та сприяння розвитку соціальної згуртованості.

Висновки. У процесі дослідження психолого-педагогічних особливостей професійної діяльності священнослужителя було виявлено, що ця діяльність є багатогранною та вимагає високого рівня емоційної інтелігентності, комунікативних навичок і чутливості до потреб парафіян. Священнослужителі виступають не лише духовними наставниками, але й соціальними агентами,

здатними впливати на моральні цінності та підтримувати соціальну єдність у своїх громадах. Вони відіграють важливу роль у формуванні емоційного добробуту своїх парафіян, забезпечуючи їм духовну підтримку в складних життєвих ситуаціях.

Зазначено, що священнослужителі стикаються з викликами, пов'язаними зі змінами в суспільних цінностях та моральній кризі. Це вимагає від них адаптації до нових соціальних реалій і впровадження інноваційних підходів у своїй діяльності. Постійне професійне навчання та розвиток навичок є необхідними для забезпечення ефективності їхньої роботи. Включення психолого-педагогічних аспектів у підготовку священнослужителів може суттєво покращити їхню здатність взаємодіяти з різними категоріями парафіян, враховуючи їхні унікальні потреби.

Загалом, інтеграція психолого-педагогічних знань у професійну діяльність священнослужителя може позитивно вплинути на якість духовного служіння та сприяти загальному моральному розвитку суспільства. Це підкреслює необхідність подальшого дослідження даної теми, що дозволить глибше зрозуміти ролі священнослужителів у сучасному світі та їхній вплив на формування духовних цінностей у громадах.

Список використаних джерел.

1. Бейко Л., І. Періг. Психологія і християнство. Матеріали VIII International Scientific and Practical Conference «Modern technologies of human development», November 06-08, , Bordeaux, France, 2023. С. 292-297.
2. Данилюк Л. Методи розвитку комунікативних навичок у програмах духовної освіти. Львів: Освітні інновації, 2023. 158 с.
3. Докаш В. Релігійність українського суспільства: суспільні виміри і фактори змін. Релігія та Соціум : міжнар. часоп. Чернівці, 2015. № 3. С. 113-120.

4. Зливков В., Лукомська С., Федан О. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
5. Калач В. Релігійна ідентичність українських громадян та соціокультурні трансформації. Українознавство, 2021. С. 37-39.
6. Карпенко Є. В. Методи сучасної психотерапії. Навчальний посібник. Дрогобич: Посвіт, 2015. 116 с.
7. Козак О. Емоційна стійкість і професійний стрес: психологічні аспекти. Харків: Психологія сьогодення, 2020. 180 с.
8. Коструба Н. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх священнослужителів : монографія. Луцьк : ВежаДрук, 2018. 260 с.
9. Лагодич, М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи. Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки, Кол. моногр. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2010. С. 229-246.
10. Лужанін В. Розвиток емоційного інтелекту у майбутніх богословів. Ужгород: Соціальна педагогіка, 2019. 202 с.
11. Панасенко, О.. Державно-політичні аспекти регулювання релігійної освіти. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка, 2011. С. 66-70.
12. Пасько І. Значення особистісного розвитку в контексті пастирської діяльності. Івано-Франківськ: Богословська наука, 2021. 164 с.
13. Сидоренко О. Інтерактивні методи навчання у духовній освіті. Львів: Освітній простір, 2023. 144 с.
14. Супрун М. Підготовка майбутніх священнослужителів до здійснення пастирської опіки в умовах спеціального та інклюзивного навчання. «Особлива дитина: навчання і виховання», № 3, 2021. С. 89-91
15. Чміль Н. Реалізація професійних функцій як етап професійної соціалізації майбутніх священнослужителів. Актуальні дослідження в соціальній

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

сфері : матеріали міжнар. наук.- практик. конф., 17 листоп. 2015 р. Одеса, 2015. С. 232-235.

16. Чміль Н. Соціально-психологічні особливості професійного становлення майбутніх священнослужителів на етапі оволодіння знаннями: емпіричний аспект. Психологічні перспективи. Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. Луцьк, 2016. № 28. С. 294-304.